
КЛИМЕНТОВИЧ О.Б.,
аспірант, кафедра ППСУ,
Національний університет
«Львівська політехніка»

СЕНСОТВОРЕННЯ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

В статті розглянуто особливості сенсу життя, проблеми сенсоутворення та шляхи їх подолання. Увагу сконцентровано на дослідженнях провідних вчених в галузі екзистенційної психології.

Ключові слова: екзистенція, сенс життя, цінності, самореалізація, особистість.

В статье рассматриваются особенности смысла жизни, проблемы образования смысла и пути их преодоления. Внимание сконцентрировано на исследованиях ведущих ученых в области экзистенциальной психологии.

Ключевые слова: экзистенция, смысл жизни, ценности, самореализация, личность.

In the article the features of meaning in life, problems of formation of meaning and ways to overcome them are considered. The attention on the research of leading scientists in the field of existential psychology is concentrate.

Key words: existence, the meaning of life, values, self-fulfillment, personality.

Постановка проблеми: дослідження питання екзистенції, сенсу життя, сенсотворення обумовлене необхідністю визначення особливостей формування особистості як однієї з умов ефективної соціалізації та професійної реалізації себе у майбутньому. Чітке визначення життєвих орієнтирів дозволяє віднайти своє місце в житті, окреслює напрям руху особистості, а також скеровує на досягнення будь-яких цілей.

Проблема екзистенції є важким кризовим станом, а отже теоретичне

вивчення сенсотворення у психології та дослідження у даному напрямку є перспективним.

Мета статті: теоретичне вивчення питання екзистенції та сенсотворення, визначення сенсу життя як невід'ємної складової на шляху до реалізації особистості.

Для досягнення мети застосовано загальнонаукові методи теоретичного дослідження, такі як аналіз, порівняння, систематизація та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. В ході історичних подій питання сенсу

© Климентович О.Б., 2012

та сенсотворення розглядалось багатьма вченими, філософами, науковцями у галузі психології, філософії, соціології, акмеології, теології, що свідчить про їх актуальність та важливість.

Питання екзистенції бере свій початок ще у Античні часи і набуває все більшої зацікавленості у таких філософів як Аристотель, Платон, Геракліт, Епікур, Демокрит, у Середньовіччі це були Августин Блаженний та Фома Аквінський, у добу Просвітництва - Ф.Вольтер, Ж.Руссо, у період Нового часу - Г.Гегель, І.Кант, К.Маркс, Ф.Ніцше, Л.Фейербах, Ф.Шеллінг, І.Фіхе та ін. У своїх творах вони вирішували питання ролі людини у світі стосовно цінностей, характерних кожному історичному періоду.

Проблема сенсотворення набирає своєї значущості у ХІХ ст. В.Франкл, засновник логотерапії, як одного з видів екзистенційної психотерапії, дуже ретельно вивчав дане питання. У своїх теоріях він виводить такі поняття як «екзистенційний вакуум» та «ноогенні неврози». Завдяки даним станам можна пояснити такі поширені явища як алкоголізм, юнацьку злочинність, суїцид, кризу літніх людей. Згідно спостережень В.Франкла екзистенційний вакуум проявляється в стані нудьги, що є великою проблемою в сучасному світі. Дослідження даного питання набувають все більшої значущості, оскільки з кожним роком стрімкий процес автоматизації призводить до збільшення вільного часу. Саме екзистенційний вакуум, є базовим підґрунтям до появи ноогенних неврозів, що породжуються втратою сенсу життя [7, 118-126].

У своїй роботі В. Франкл виділяє 3 типи цінностей, які здатні наповнити сенсом людське життя. Цінності творчості, основним реалізатором яких є праця, здатні відображати людський внесок у життя суспільства. Для пошуку сенсу життя В.Франкл звертається також до феномену любові, захоплення красою природи чи мистецтвом. Завдяки цьому людина

починає активізуватись, розкривати свій потенціал, а це, в свою чергу, породжує жагу до життя, бажання йти далі. Другий тип - це любов, яка має багатий потенціал і відображається у цінностях переживання. Третя категорія - цінності відношення. Вони проявляються у чинниках, котрі формують межі людського існування. Реакція на обмеження формує нові цінності, які В.Франкл відносить до категорії високих, незважаючи на те, що вони вступають в дію тоді, коли всі інші можливості впливу на власне життя вичерпані.[7, 118-126]

Власне розуміння сутності і природи людини, що базується на розкритті умов її існування висунув у своїй теорії Е.Фромм. Він запропонував поняття «екзистенційної дихотомії», що відображає невирішені протиріччя людського існування, найчастіше між життям і смертю, між можливостями і границями їх реалізації: «людина не може повернутись назад - в стан долюдської гармонії з природою; її доля - постійне удосконалення розуму, допоки вона не стане господарем природи і самого себе» [9, 47]. Будучи частиною природи людина в будь-якому випадку прагне до розвитку, до створення власного світу, вона має здатність приймати рішення сама: «людина повинна прийняти на себе відповідальність за себе саму і признати, що лише власними зусиллями вона може надати сенс своєму життю...» [9, 50] Проте не завжди вибір є правильним і в таких випадках породжується невпевненість, одна з причин екзистенційної дихотомії.

Е.Фромм пропонує вирішити проблему виникнення дихотомії, усвідомлення сенсу життя шляхом реалізації трьох людських властивостей: любові, продуктивного мислення та продуктивної праці.

Любов в даному випадку розуміється не як пристрасть, а як діяльність з властивими їй турботою, відповідальністю, повагою та знаннями. Вона допомагає задовольняти важливу суть людського існування - потребу в спіл-

куванні, дозволяючи залишитись при цьому самим собою.

Продуктивне мислення, як друга ознака на шляху до вирішення проблеми екзистенціальної дихотомії, активізує мозок і дозволяє рухатись в напрямку до нових відкриттів, постійно удосконалюючи себе і позбавляючи протиріч людського існування [9].

Нарешті третьою ознакою є продуктивна праця, що дозволяє наочно бачити результати реалізації своїх можливостей та існування.

Отже за теорією Е.Фромма людина повинна усвідомити, що сенс її життя формується шляхом реалізації себе через продуктивне життя, а саме завдяки любові, продуктивному мисленню і праці.

Розглядаючи питання цінностей А.Маслоу, людство має важливу життєву ціль, яку прагнуть досягнути всі і вона проявляється у реалізації власного потенціалу. Дана ціль є абсолютною цінністю, шлях до якої лежить через подолання базових потреб (фізіологічних, соціальних потреби у безпеці, повазі). Для кожної людини домінуючою цінністю в ієрархії є та, бажання задовольнити яку, на даний час, є найголовнішою. Найвищою в піраміді А.Маслоу є потреба у самовираженні: творча реалізація, моральність, саморозвиток, духовний ріст і шлях до її забезпечення неможливі без попереднього задоволення нижчих потреб. Особистість, реалізуючи базові потреби, отримує абсолютну радість, задоволення. Можливість досягнути головну ціль є у багатьох, проте лиш в певній частини виходить її реалізувати. Тобто, можливість самоактуалізуватись залежить від пройдених етапів задоволення менш домінантних потреб, як важливих аспектів людського існування.

В залежності від рівня необхідності та задоволення А.Маслоу поділяє життєві цінності на два типи. Буттєві (Б-цінності) пов'язані з духовними прагненнями людини, усвідомленням добра, краси, справедливості. Дані

цінності, на противагу всім іншим, не є обов'язковими, вони не входять в соціальну чи біологічну необхідність людини. Проте буттєві цінності відіграють важливе значення коли людина перебуває в критичних ситуаціях. Їхня сформованість та міцність дозволяє скерувати людину в потрібне русло і навпаки, коли дані цінності не вкорінені, то починається деградація особистості на фоні різноманітних ситуацій. Інший тип цінностей – дефіцієнтні (Д-цінності). Даний тип цінностей включає в себе спокій, мир, безпеку і пов'язується з недостатньою реалізацією базових потреб.[5]

Відсутність первинних орієнтирів у людини, яка шукає сенс є найбільшою проблемою. І.Ялом, розглядаючи дане питання, виділяє кілька способів вирішення відсутності сенсу життя:

- альтруїзм, як безкорисливе прагнення до діяльності без власної вигоди на користь інших: «Впевненість в тому, що віддавати, бути корисним для інших, робити світ кращим для інших – добре, забезпечує потужне джерело сенсу» [10,485];
- відданість справі, в якій людина має можливість саморозвиватись, реалізовуватись, формуючи таким чином конкретні унікальні сенси: «Щоб зрозуміти шлях свого розвитку в його повноцінній людській суті, людина повинна розглянути її в певному аспекті: ким я був? що я зробив? ким я став? Було би неправильно думати, що в своїх справах, в продуктах своєї діяльності власної праці особистість лише проявляється, будучи до і крім них вже готовою і, залишаючись після них тим ж, ким була» [6, 246];
- творчість, представлена не як утворення чогось нового, а як активізація особистості до створення нових, кращих форм життя: «Створення чогось нового, чогось, зазначеного новизною або красою і гармонією, - могутня протитрута відчуттю безглуздості. Творчість оправдовує сама себе, вона ігнорує питання

«для чого?», і вона є оправданням власного існування. Це правильно - творити і присвячувати себе цьому творінню»[10, 486];

- самоактуалізація, яка здатна максимально збільшити особистісні можливості і підсилити психологічне насичення життя: «Подібно до щастя, самоактуалізація є лише результатом, наслідком здійснення сенсу. Лише в тій мірі, в якій людині вдається здійснити сенс, який вона знаходить в зовнішньому світі, вона реалізовує і себе. Якщо вона має намір актуалізувати себе замість реалізації сенсу, смисл самоактуалізації відразу втрачається» [8, 58-59];
- самотрансценденція - найбільш надійний і виправданий спосіб досягнення сенсу життя. Завдяки спрямованості людини на цінності, вона розвиватиметься в правильно-му напрямку.

Стосовно вітчизняних дослідників, то питання сенсу та сенсотворення широко досліджував Д.Леонтьєв. Екзистенція проявляється в найвищій цілі, ідеї до якої людина йде протягом цілого життя і досягнення її стає апогеєм людського існування. Тому, у системі формування сенсу присутня певна ієрархічна структура. Перший рівень формується з цінностей, які існують як суспільні ідеали і є уявленням про досконалість у різних сферах життя. Другий рівень - це відображення власних мотивів, котрі спонукають до втілення в життя ідей, ідеалів. І третій рівень - предметне висвітлення бажань, цілей в конкретному виді діяльності з метою досягнення певних результатів.

Д.Леонтьєв формує поняття «сенсожиттєвих орієнтацій», які в своїй суті формуються із зовнішніх та внутрішніх чинників. Оскільки людина перебуваючи в суспільстві повинна дотримуватись певних норм, то і цінності її формуються відповідно до цих норм, а це в свою чергу, утворює специфічний світогляд. Шляхом вільного вибору ми безпосередньо впливаємо на смислові

процеси, зумовлюючи при цьому зміни в сфері власного сенсу життя. До внутрішніх чинників належить проекція внутрішнього ставлення людини до світу, власне світобачення.[4]

Отже, сенсожиттєві орієнтації за Д.Леонтьєвом - це особистісні цінності, які під дією соціалізації перетворюються у сенсожиттєві цінності та становлять передумову і детермінанту реалізації сенсу життя.

Важливе значення мають погляди С.Рубінштейна на сенсотворчі процеси та цінності. Наявність сенсу життя являється певною «направленістю особистості». Такої думки притримується також російський психолог Л.Божович, Б.Ломов, А.Леонтьєв, асоціюючи його з «ведучим життєвим мотивом» [1; 3]. Його дія проявляється у активізації внутрішніх сил особистості, підвищенні її життєвої стійкості, а при відсутності чи втраті сенсу людина починає деградувати, стає рабом зовнішніх обставин. З точки зору С.Рубінштейна, сенс життя - це є основна психологічна структура регуляції життєвого шляху особистості, він акумулює її становлення і самодетермінацію, тобто здатність людини самій вибирати, а не залежати від зовнішніх чинників.

Найбільший вплив на становлення сенсу життя мають смислові утворення - цінності. В процесі існування людина формує особистісні цінності шляхом перетворення соціальних цінностей та вбудовуючи їх в структуру сенсу життя. Сенсожиттєві цінності представлені як ідеали, ідеальні моделі і їхня динаміка впродовж життя чітко відображається на змінах сенсу.

С.Рубінштейн виділяє цінності як такі, що формуються протягом життєвого досвіду і являються важливими об'єктами для людини. З іншої сторони цінності можуть проектуватись у свідомості як ідеали, будучи при цьому структурними елементами внутрішнього світу людини. При розпаді цінностей, які формують сенс життя, втрачається мотивація життєвих вчин-

ків, зменшується активність, тобто людина починає деградувати.[6, 242-244].

Теорія С.Рубінштейна сходиться з теорією В.Франкла в тому, що незважаючи на основний життєвий сенс, людина на своєму шляху реалізує багато унікальних сенсів. Розуміння власної цілі дозволяє будувати свідомо життя базуючись на моралі.

Сенс життя не притаманний людині з народження, а формується в результаті певних відносин, зв'язків з сутнісними характеристиками людського буття. Тому, розглядаючи особистість як специфічну конструкцію, Б.Братусь доходить до висновку, що вона не є самодостатня. Займаючи певну усвідомлену життєву позицію і стверджуючи її своїми вчинками та діями людина може стати особистістю, а потім досягнути сенс життя. Рівень його формування залежить від внутрішніх та зовнішніх чинників. До внутрішніх належить логіка, здатна до підготовки осмислення себе, своїх дій, власного місця в житті, а до зовнішніх - самоусвідомлення, бажання даної особистості розглядати сенс своїх вчинків, вплив близьких людей, різноманітних подій, тобто зовнішнє середовище.

Б.Братусь окреслює поняття «сенсоутворень», які являються основними одиницями усвідомлення особистості, дозволяють оприділити ставлення людини до тієї чи іншої сфери - до світу, до інших людей, до самого себе. Їхня сукупність утворює цілісну систему, яка, в свою чергу, формує притаманну людині моральну позицію. В результаті появляються особистісні цінності, як усвідомлені і прийняті людиною сенси її життя. Вони утворюють міцний стержень людини, закріплюють її характеристики, моральність. [2, 58-59]

В основу даних сенсоутворень покладено певні функції, одна з яких формування перспективи розвитку особистості, як образу майбутнього, що не залежить від наявної сьогоденної ситуації. Іншою функцією є регулювання реалізації тих чи інших цілей завдяки рівню успішності і моральної оцінки.

Смислова сфера особистості виражається на чотирьох рівнях:

- ситуативний рівень, тобто прагматичні сенси, що проявляються через предметну логіку для досягнення цілі (коли людина керується власними мотивами для задоволення певних потреб в конкретних ситуаціях);
- егоцентричний рівень, що яскраво виражається у власній вигоді. В залежності від можливості надати допомогу на шляху до задоволення потреби, оточуючі люди розглядаються як ті, що можуть допомогти - «корисні» або ті, що перешкоджають - «вороги»;
- групоцентричний рівень, на якому особистість опирається на цінності близьких людей, яких вона ототожнює з собою або ставить їхнє благо вище за власне;
- просоціальний рівень, на якому особистісне спрямування не обмежене користю стосовно замкнутої групи, а характеризується внутрішнім спрямуванням людини отримати результати, які принесуть загальну користь людству.[2, 89-109]

В кожному конкретному випадку можна виділити певний рівень смислової сфери, його зв'язок з смисловими утвореннями та ступінь внутрішньої стійкості.

Висновки та перспективи подальших досліджень: підводячи підсумки викладеного теоретичного аналізу праць вітчизняних та зарубіжних дослідників, присвячених екзистенції, слід зауважити, що сенс життя є значимою духовно-моральною проблемою людини і його досягнення дозволяє максимально реалізувати себе як особистість.

Таким чином, дослідження сенсоутворення, як невід'ємної складової на шляху до реалізації особистості, набуває важливого соціального значення, як можливий фактор підвищення актуалізації людини і досягнення максимальних результатів її у будь-якій діяльності.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Божович Л. Избранные психологические труды. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – 209 с.
2. Братусь Б. Аномалии личности. – М.: Мысль, 1998. – 301 с.
3. Леонтьев А. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
4. Леонтьев Д. Тест смысло-жизненных ориентации (СЖО). 2-е изд. – М.: Смысл, 2000. – 18 с.
5. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: В 2 т. Т. 2. – М.: Педагогика, 1989. – 328 с.
7. Франкл В. Поиск смысла жизни и логотерапия/Психология личности. Сборник. – М.: МГУ, 1982. – с. 118–126.
8. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
9. Фромм Э. Человек для самого себя. – М.: Республика, 1993. – 352 с.
10. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия. – М.: Класс, 1999. – 575 с.